

Ivan Lah / Cankar v šoli

študiral, zdaj popoldne pa ne vem niti besedice več; vse je izginilo, kakor da bi knjige nikdar pogledal ne bil. Takó je namreč samó danes. Kadar si življenje nekoliko uredím, bo vse drugače. Ostál bom tukaj do julija in kadař stopim poleti prédte, opazila boš, da bom postal bolj pameten in solíden, kakor sem bil doslej. Jaz si niti predstavljati ne morem, da bi me mogla ljubiti tacega, kakoršen sem zdaj. Zató Ti nisem mogel odgovoriti, kadar si me prašala, če Ti verjamem, da me ljubiš. Ko bi ne imel trohice talenta, bi bil v resnici največja ničla na svetu.

Niti zdaj Ti še nisem razložil, čemú sem takrat toliko časa molčal. Ne misli, da sem se pozabil opravičiti. V jednom prihodnih pisem Ti bom vse razložil in, Anica, — ne bom Te prosil oproščenja. Videla boš, zakaj ne. — Četudi sem razpoložen takó, da slabše skoro ne morem biti, — vendar nikar ne misli, da mi prihajajo take melanholične muhe, kakor časih v Pulju. Bog varuj! — Moja pisma bodo vesela, polna upanja in polna ljubezni. Polna ljubezni in veselih mislij náte Anica, srce moje! —

[Na koncu je pristavljen naslov: Wien I. Universität.]

(Konec prihodnjíč.)

Ivan Lah / Cankar v šoli

V tistih letih, ko je izšlo Cankarjevo «Moje življenje», smo imeli v tretjem razredu naše gimnazije še predvojne čitanke. Ko smo iz njih iztrgali in izpustili, kar je bilo v njih zastarelega, tujega in novemu času neprimernega, ni ostalo prav za prav razen par Gregorčičevih in Aškerčevih pesmi nič imena vrednega. Ker je bilo treba vendarle nekakih knjig, smo se dogovorili, da si bomo kupili «Moje življenje», ki je takrat veljalo malenkostno vsoto. Spočetka sem imel skoraj pomisleke, ali bomo mogli pri teh mladih trinajstih in štirinajstih letih uživati lepoto knjige v polni meri, namreč s tisto sveto ljubeznijo, ki jo občutimo vsi pri tej veliki izpovedi mladega življenja. Videl sem, da je bilo ime Cankar vobče dobro znano, da si je bilo večini še popolnoma neznano to, kar se skriva za njim. In ravno zato se mi je zdelo potrebno, da prenehamo s starimi tradicijami in gremo na novo pot, kajti godilo se je, da so nam bila imena znana, dela pa so ostala tuja. In zdaj je čas, da pogledamo v tisto neznano in da spoznamo, ali je to naše ali tuje, ali ni morebiti ravno to, kar se nam zdi tako nenavadno in oddaljeno, nekaj čisto navadnega,

preprostega, našega in da je treba samo odpreti oči in pogledati pesniku v obraz in se bomo razumeli.

Nabavili smo si torej knjigo in začeli. «Vsaka mladost je polna sreče in radosti, sijajnega solnca in prešernega smeha. Vsaka mladost. Ako v poznih letih in v grenkih urah pogleda človek nanjo s tujimi hladnimi očmi, se mu zdi morda nevesela, kelih kivičnega trpljenja in prezgodnjega spoznanja. Ali težko je tako pogledati nanjo. Nenadoma se razmakne, se v nič raztopi megleni zastor in zasmee se mlado solnce vse ljubezni in vse hvaležnosti vredno. Spomin je sladek kakor pesem; prsa napne vzdih, zastro se oči in ustnice boža smehljaj.»

In takoj nato se je pred nami pojavil prvi spomin iz tretjega leta njegovega življenja. «Pogorela nam je hiša in obubožali smo docela.» Stali smo z njim tam na Vrh pri sveti Trojici, videli plamen, sestro, preplašene otroke, nerodno koracajočega Cankarja in mater na cesti, ki tišči pod pazduho staro stensko uro, ki že zdavnaj ni šla, ne bila... In nato teto Micko, v njeni beli izbi, ob belo pregrnjeni mizi in skledo z belimi žlahtno dišečimi štruklji.

Cankar te svoje knjige ni pisal namenoma za šolo in za otroke, in vendar je malo del v svetovni literaturi, ki bi tako lepo razgrinjala otroško dušo in govorila otroku tako iz srca. Tu ni nič prisiljenega in narejenega, nič neznanega in tujega, vse to je ono resnično naravno življenje, kakor bi pripovedoval otrok otroku. In v tem je čudovita umetnost in vrednost te knjige. To je knjiga otroka in človeka, kraljestvo sanj in sveta in predvsem, kar je glavno in poglobitno, resnica življenja, brez pretiravanja in prikrivanja, kakor jo gleda vsak otrok s svojimi sanjajočimi očmi.

S peči smo se počasi preselili na mesarjeve klade. Obšel nas je radosten smeh. «Janez je že spet na mesarjevih kladah. Seveda je in čemu bi ne bil?... Zdelo se mi je, da so nam teh klad nevoščljivi stari ljudje, zato ker so prenerodni in prepusti, da bi plezali nanje. Najbrž sem sodil prav.»

Tako pripoveduje Cankar in se zavzema za otroške pravice. In ves razred prikimava in tudi njemu se zdi, da je sodil prav. In potem smo šli v enajsto šolo pod mostom, smejali smo se njenim čudovitim skrivnostim in odkritjem, posebno pa Simčevemu Lojzetu, ki je našel denarnico; res ni bilo nič v nji, denarnica pa je vendarle bila...

In potem kapeljni in tisti pohod na ogromnem zelenem konju... K sreči, da je prišel mimo Jurčev hlapec.

Tako smo čitali. Opazoval sem vtise teh novih razodetij. To je Cankar? Da, to je Cankar.

Takoj po prvih uvodnih besedah si je knjiga osvojila mlada srca in preživeli smo ob nji mnogo krasnih ur, dokler je nismo prečitali do konca. Bil je to poskus, ki se je v polni meri posrečil. Izginilo je iz nas in iz šole vse tisto pusto šolarstvo, dolgočasnost in praznota, ki jo prinašajo s seboj šolske čitanke s svojimi izbranimi berili. Že zavest, da se tega ne bo treba učiti na pamet niti pripovedovati s svojimi besedami, je ustvarila v šoli ono razpoloženje, s katerim sprejema otrok rad vse, kar je lepega, ako se mu podaja v pravi obliki. Naša zahteva je bila samo, da tisti, kdor čita na glas, čita tako lepo, da se bo pokazala lepota Cankarjevega jezika. Vse drugo smo pustili v nemar, nismo niti govorili o posameznih poglavjih, niti razlagali, niti ponavljali. Odprli smo samo srca na stežaj in sprejemali vanje neposredno vse, kar je prihajalo tako naravnost iz Cankarjeve duše. Izginila je tudi vsaka razlika med menoj in teboj, med profesorjem in učencem, vsi smo bili kakor ena sama družina, zbrana v molitvi in tihem premišljevanju z njim, ki nas je vodil na jasne trate svoje večne mladosti. Prišli so trenutki, ko smo se z njim vred zasmejali vsej smešnosti šole in življenja, vsemu tistemu nenaravnemu in zopernemu, kar čutimo vsi tako, kot je čutil on, samo da si tega nikoli ne povemo iz oči v oči. Tako živimo v nekaki laži med seboj. On pa je razkrinkal tudi to stoletno laž in je pokazal pred nami šolo takšno, kakršna je. Pa ni bilo v tem nič pohujšanja. Spomnili smo se na ubogo učiteljico, ki je morala učiti otroke, koliko je ena in ena, in je po predpisih ali po navadi morala govoriti vzorno lep jezik na «l». Ko nam je Cankar pravil o teh prvih trpkih trenutkih v šoli, smo se smejali njegovi otroški preprostosti — a učiteljici se nismo smejali: čutili smo, da je moralo biti tako. Živo je stal pred nami mali Cankar v novi obleki, ki mu je bila veliko preohlapna, kajti oče je bil zanj obrnil in za silo prekrojil obnošeno nedeljsko obleko starejšega brata.

«Grenka je pot do učenosti. S težkim srcem sem se napotil proti šoli, s težkim srcem in plaho slutnjo, kakor se napoti grešnik do hudih sodnikov; brat, ki me je vodil, se mi je zdel, kakor črn birič...» Nekako odleglo nam je, ko smo to čitali. Čutili smo vso bridko resnico teh besedi in vendar smo vedeli, da je vsakemu usojena ta pot. Občutili smo vso krivico, ko je bil zaprt zaradi jabolk in smo si priznali, brez hinavščine, da se v šoli zgodi mnogo takih krivic. Tako nas je zbližala ta čista

izpoved. «Šola je bila moj najhujši sovražnik... Še zdaj sem take misli, da so za zmerom zavržene in izgubljene vse brezštevne ure, ki sem jih zeháje predolgočasil na ogoljeni klopi, pred učiteljem, ki ga nisem maral. Učitelj mu je bil zopern edino le zato, ker je bil učitelj. Če bi se bil pogovarjal z njim doma ali na cesti, bi ga imel najbrž od srca rad. Priskutnost šolska je bila v ozračju, je bila v vzduhu, ki je smrdel po plesnobi, po cmakasti zapovedi «Roke na klop». Sošolci, tudi moji najljubši prijatelji, so se mi zdeli v šoli čisto izpremenjeni, komaj da so prestopili prag, dišali so po plesnobi, v obraz so bili bledikasti, čemerni, hinavski, morda sem bil tako izpremenjen tudi sam. Dobrega tovariša sem imel, ljubeznivega, blagega fanta; ko je stopil iz šole, je raztrgal in razcefral na drobne kosce vse šolske knjige ter jih pomendral v blato...» Tako smo čitali. In to čitamo v šoli — ta protest proti šoli! Ali ni to pohujšanje? Po šoli je šel vesel smeh, ki je kazal, da mladina s polnim srcem pritruje Cankarju. Gotovo si mislijo: kako da profesor ne ugovarja. Profesor molči in se smeje. In vsi čutimo, da je vse to res, in želimo, da bi bilo drugače. A kako? Saj ni življenja brez šole. Šola mora biti, a v njej bi moralo biti nekako tako, kakor je zdaj v tem trenutku, ko smo prečitali Cankarjevo odkrito izpoved. Zato se nam zdi, da je v tej knjigi vse tako lepo in resnično, da vsled nje izginja vse tisto, kar je v šoli lažnivega in hinavskega. Vse to deluje nekako očiščujoče in olajšujoče. Dobro se zavedamo, da ne more biti vedno tako, kajti brez šole z vsemi njenimi krivicami in težavami bi ne bilo ne Cankarja, ne «Mojega življenja» in ne nas, ki ga čitamo. Morebiti je vse to zato tako lepo, ker je tako. In ne more biti drugače, ker tako je življenje.

«Pesmi, ki so bile v šolskem berilu, so se mi gnusile vse od kraja do konca... Vsaka šolska pesem je imela na koncu riman repek, ki je bil čisto podoben učiteljevemu kazalcu: 'Roke na klop!' Otroci, o katerih sem bral, so bili sila pobožni in potuhnjeni; če bi takega srečal na cesti, bi ga naklestil nalašč, samo da bi se še malo bolj cmeril. Ko sem bral povest o pridnem Janezku in hudobnem Mihcu, sem bil z vsem srcem za Mihea: bil je fant, Janezek pa mevža. Pesem o mravlji in kobilici mi je bila enkrat za vselej prignusila mravljo; podobna se mi je zdela stari, brezzobi, skopušni teti, ki zaklepa v skrinjo svoje plesnive krajcarje; toda kobilica mi je bila vesel godec, ki prepeva pod božjim solncem, kakor nam je bilo dano in se ne meni prav nič za dolgi učiteljev kazalec...»

Smejali smo se tej odkritosrčni izpovedi in smo čutili, da je bilo tudi v nas tako, pa si nismo upali priznati. In zakaj ne bi priznali? Saj čutimo, da v življenju ni tako, da je bilo to, kar smo čitali, le papirnata laž, s katero so nas hoteli učiti. In zdaj vidimo, da nas Cankar uči čisto drugače: bodi resničen, bodi to, kar si, bodi človek, in sodi pravično vse okrog sebe.

Tako smo preživljali z njim še enkrat vsa svoja otroška leta in zagledali sami v sebi marsikaj čisto podobnega in enakega, česar prej nismo ne videli ne opazili. Ali pa smo mislili, da gledamo napačno. Zdaj se nam razkrivajo stvari takšne kot so. Prej smo morda mislili, da je vse to brez pomena; zdaj se nam razkriva njih prava vrednost. V njegovi mladosti spoznavamo svojo lastno in pred nami vstaja nešteto na videz brezpomembnih in skoraj pozabljenih dogodkov, ki zdaj naenkrat ožive pred nami in v njih vidimo svoj lastni jaz, kakor da smo stopili pred zrcalo... Spoznavamo zmote in napake in vsak najmanjši komaj zavesten greh se nam pokaže kot črna pega na čistem licu naše mladosti.

Hodili smo z njim po pašnikih in travnikih okoli Vrhnike in sanjali z njim o daljnem svetu. In potem so prišle tiste lepe zgodbe o materi. Kaj ima enakega svetovna literatura? Po šoli je zavladala tišina, da se je čutilo, kako vse zadržuje dih, da nas ne bi premagal jok. Tu in tam si kdo skrivaj obriše solze. Toda Cankar nas je naučil odkritosti: razumeli bi v tem trenutku vse in nihče bi se ne zasmel, če bi koga premagalo čuvstvo, kajti vsi čutimo lepoto otroške in materinske ljubezni, ki je tako resnično in naravno podana v teh slikah. Vse naše duše se prenové in izkopljejo v tej veliki ljubezni in vsi začutimo z nepremagljivo silo, kaj je v življenju mati. Tu se zresné obrazi tudi tistim, ki so morebiti brezzmiselno poslušali prejšnja poglavja. Po vsaki sliki nastane tih oddih, poln zamišljenosti. «To je lepo, to je res lepo,» se bere z ust, z lic in iz oči. Zavedamo se, da uživamo nekaj krasnega in trenutki se nam zde polni samih najlepših misli. Skoraj nam je žal, ko dočitamo «Njen grob». Hoteli bi poslušati še in še. Toda življenje gre svojo pot, mati je mrtva in s polnim zanimanjem sledimo nadaljnjim njegovim povestim.

Kako čudovito vzrašče pred otrokovimi očmi podoba matere pri besedah:

«Žena je devetkrat močnejša od moža, mati pa devetkrat devetdesetkrat. Če bi bil rekel svoji materi, da naj mi za ped odmakne Ljubljanski vrh, zato ker preveč tišči na Močilnik, bi

ga bila najbrže zares premaknila. Bog daje materam čudne uganke. Na primer: Kako bi se pripravilo kosilo za osmero ljudi, če ni groša v hiši in če ne da štacunar niti soli na upanje. Kosilo je na mizi. Skrivnostno gre življenje dalje od dne do dne in se ne ustavi. Strma in grapava je pot, težek je voz; na vozu sede otroci, osmero jih je; jedó in pijo, smejo se in kriče; mati je vprežena; če bi se odpočila, če bi stopila prepočasi, bi ji švrknilo preko sključenih pleč: «Hej, potegni». Tam kje pod visokim klancem omahne. Omahne in umrje. In še umreti jo je sram; zdi se ji, da je storila krivico tistim, ki so živeli od njenega življenja.»

Kako se zamislimo v čudno neznano resnico, ko čitamo:

«Tudi ko bi človek imel tisto moč in tisti pogum, da bi sam posegel v globočino svojega bitja — do dna bi ne segel, ker dna ni. Prepada se odpira do prepada, brez kraja. Vsaka misel je misel iz večnosti, je hči in mati legijonov...»

«Izpovej se še tako vestno in verno, zmirom ti bo v srcu kljuval grenki očitek, da si bil nekaj sila važnega pozabil povedati; ne le nekaj važnega, temveč celo najvažnejše, tisto poglavitno stvar, zaradi katere edine si se bil napotil k spovedniku.»

«Napiši po vesti in veri, kako si živel, kaj si videl, kaj si mislil in govoril en sam dan. Če hočeš biti tako odkritosrčen, da bi ne povetil oči pred samim Bogom, boš pisal do groba zgodovino tistega enega dne.»

Tu se razodene vse bogastvo, vrednost in neskončnost onega notranjega življenja, ki je bistvo človeka.

Kako se nam zasveti pred očmi kraj naše mladosti, ko začujemo Cankarjev visoki slavospev Vrhniki.

«Čudo božje — Vrhnika, ti gosposko, nedeljsko dekle, kako si daljnolepa. Jaz, ki sem ves tvoj, sem te gledal s široko odprtimi očmi, videl te pa nisem nikoli; še zdaj te gledam, kakor da bi se mi bleščalo, kakor da bi le zdaj in zdaj, migljaje in trepetaje zablislil tvoj beli sijaj iz daljine!»

«Vsa pokrajina ob cesti, ki drži z Vrhnike v Ljubljano, je posuta s spominskim cvetjem, kamorkoli se ozrem. Z mojimi besedami me pozdravljajo zeleni holmi na levi, na desni prepeva moje pesmi prostrani mah. Še vsak kanton kraj ceste je moj prisrčen prijatelj ter mi pripoveduje vesele in žalostne zgodbe.»

Led je prebit. Cankar nam ni več tuj, Cankar nam je znanec in prijatelj; zdi se nam, da poznamo vsega. Česar ne vemo še, bomo spoznali iz drugih njegovih knjig, a zdaj vemo, kakšen je.

Vse drugo pride samo po sebi. Saj se vidi, da je enako lepo, če piše o večernih sencah ali o slamnikih, o firbcu ali o sovi, o sebi ali o drugih, o ljudeh ali o živalih. Vse je čudovito razgrinjanje onega notranjega življenja, ki ga prej nismo opazili in se nam je zdelo neznano in nezanimivo, ker ga nismo poznali. Zdaj pa gledamo vanj z drugačnimi očmi.

To je bil uspeh prvega leta. Drugo leto smo priredili Cankarjevo slavnost in ni bilo treba dajati nikakih navodil. Na vzvišenem mestu je stal Cankarjev kip ves v zelenju. V razredu slavnostna tišina. In govornica je začela s tihim glasom: Dvignil se je romar in je šel preko naše zemlje. Na klanec je stopil in pogledal v svet... Videlo se je, da ga je občutila do dna.

Nato so sledili odlomki iz »Podob in sanj«. Zdelo se mi je, da je od »Mojega življenja« do »Podob in sanj« en sam korak.

Tako je ostal od tistih ur, ki smo jih preživljali z njim v »Mojem življenju«, neizbrisen spomin. Od takrat ponavljamo to v tretjem razredu vsako leto. In vselej se izvrši tista čudovita izpremema: oči se zagledajo v ono pravo, resnično in lepo življenje mladosti, ki je delež nam vsem, in s Cankarjem vred odkrivamo one naravne, velike in čudne skrivnosti človeške duše, ki so se zdele prej tuje in neznane, naenkrat pa se pokažejo tako otroško lahke in preproste. Ni bilo sicer več knjig po pet kron, čitali smo torej iz ene knjige na katedru — in tudi zdaj se je videlo, kako vse sledi pisateljevim besedam in kako vse pazi, da se ne izgubi kaka beseda. Ta čudna pozornost me je presenečala. Razlagal sem si jo tako, da je privlačnost misli in besedi tako velika, da si popolnoma osvoji otroška srca in da čutijo vsi čarobno silo tega duševnega sveta, ki se razgrinja pred njimi in v — njih. In vse to je važneje nego sto dolgočasnih beril, iz katerih otrok ne odnese nikakega globokega duševnega vtisa. Tu je začetek novega, lepega, velikega življenja. Opazil sem kmalu, da je po razredu več knjig. Kupili so si jih, kot dragocen spomin na mladost, ki jim bo ostal kot najljubša knjiga.

V zadnjem poglavju »Mojega življenja« pravi Cankar, da je prvotno hotel »ogriniti svoji zgodnji mladosti haljo Pierrotovo«. Nameraval ni nič višjega, kakor »prijetno zabavati sebe in še koga drugega poleg«. Ker je prav za prav pisal za »Gospodično Cizaro«, ki je bil šolski list na liceju, je hotel podati nekaj šaljivih spominov iz mladosti. Šola pa se je tu čudoma izpremenila v veliko resnico.

»Zazdelo se mi je, da imam živega otroka pred seboj, da ga božam po kuštravih laseh, mu gledam v velike svetle oči in go-

vorim po domače z njim. Prvo in poglavitno, kar otrok zahteva od tebe in kar mu moraš dati, pa je spoštovanje. Kadar se ti zdi otroško početje nespametno in brezkoristno, tedaj premisli, da se zdi otroku tvoje početje še mnogo nespametnejše in brezkoristnejše, in otrok se moti malokdaj, večkrat se motiš ti, starec, ki si že pohujšan in nagnit.» Tako zagovarja Cankar otroka in njegovo mladost. Kajti: «umetnik je tisti otrok, ki poje v gozdu, da bi ne skoprnel od strahu...» — In otrok?

Napisal sem te besede zato, ker je Cankar danes reprezentant naše kulture v svetu in bi ne bilo spodobno, ako bi ga doma ne poznali. Lahko bi bil dal tudi naslov «Več Cankarja v šolo» — toda potem bi bil moral pisati pedagoško razpravo. Učenosti pa Cankar ne prenese. Zato sem podal le nekaj svojih vtisov z željo, da odpremo na najprimernejši način mladini knjigo njegove mladosti in umetnosti. Na ta način ji bo odprta pot v druga njegova dela, ko pride zanje čas. Ni dvoma, da je Cankar najvažnejši problem naše umetnostne in literarne vzgoje v šoli. Kajti njegova umetnost sije danes že tako jasno na razdobju našega narodnega življenja, da moramo v njegovem svitu oblikovati mlade duše in v njem kazati pot do resnice in lepote. Vsi čutimo, da gre z njim pot v bodočnost. In to pot bo hodila mladina. Naj jo hodi z njim.

Fran Albrecht / Iz korespondence Ivana Cankarja

Ta pisma so bila naslovljena Mici Kesslerjevi, takratni učiteljšnici v Ljubljani, s katero se je bil Cankar seznanil ob svojem prihodu z Dunaja leta 1907./08., ko je veliko občeval v Kesslerjevi rodbini v Ljubljani na Bleiweisovi cesti in na Bledu. Sledovi tega občevanja so — umetniško predelani seveda — najbolj vidni v «Novem življenju», ki ga pošilja v teh pismih svoji znanki. Isti osebi je posvečena tudi zbirka novel «Za križem» z zaključnim sonetom «Vam, Mici, te povesti o trpljenju...»

V literarnem oziru so pisma zanimiva predvsem zaradi «Pohujšanja v dolini šentflorjanski», o katerem govori pisatelj v teh pismih, in pa zaradi poročila o snovanju «Konkurza», delu, ki ga pisatelj ni dovršil.

Ta korespondenca, žal, ni objavljena popolna. Tudi ni mogoče določiti točnih datumov, ker Cankar razen enega pisem ni datiral, kuverte pa niso ohranjene. Po vsej priliki sodijo pisma v zadnje mesece 1908. in začetne 1909.